

HALINA KORBICZ

КОМПАРАТИВІЗМ ЯК СТРУКТУРОТВОРЧИЙ ЧИННИК В ЛІТЕРАТУРНІЙ КРИТИЦІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Як одна з основних літературознавчих дисциплін, компаратистика сьогодні безупинно збільшує сферу досліджень. Збагачена багатьма науково-теоретичними концепціями, вона активно і плідно розширює потенціал своїх можливостей, шукаючи нові шляхи для подальшої діяльності в добі глобалізації та мультикультуризму. Незмінною, натомість, залишається ставка на плюралізм у виборі методологічних підходів, що дозволяє з гетерогенних елементів творити своєрідну цілість, при цьому принагідно згадується ерудиція дослідника як передумова застосування дослідницького інструментарію і загалом здійснення порівняльного аналізу. Отже, відходить у тінь, а то й зовсім затирається значення компаратиста. Проте як і в будь-якому творчому проявленні, роль людини, її особисті нахили і здібності, прожите нею і пережите можуть фокусуватися в компаративному дослідженні, а навіть зумовлювати його появу.

Не підлягає сумніву, – пише з цього приводу польський дослідник Анджей Геймей, – що потреби, які сьогодні встають перед компаративістикою, виникають не лише з феномену світової літератури або з міжнаціональних літературних трансферів, але також зі специфічного, індивідуального досвіду окремих компаративістів¹.

Dr hab. HALINA KORBICZ, prof. UAM – Instytut Filologii Rosyjskiej UAM w Poznaniu, Katedra Komparatystyki Literacko-Kulturowej; e-mail: h.korbicz@zielman.pl

¹ А. НЕЙМЕЙ, *Komparatystyka. Studia literackie – studia kulturowe*, Kraków: Universitas 2013, с. 288.

У цьому зв'язку приклад Лесі Українки, її творчої самототожності є вельми промовистим: спонукає поглянути на нього крізь призму порівняльних студій. Українська поетеса була надзвичайно освіченою людиною, ерудитом у гуманітарній сфері, з великим хистом до аналітичних узагальнень і влучних спостережень. Базуючись на глибокому знанні світової літератури, особливо її класичної – античної та біблійної основи, вона водночас виявляла досконалу обізнаність із тогочасними літературними і суспільно-культурними рухами і тенденціями. Якщо ж із суто компаратистичної точки зору звернутися до постаті поетеси, то неважко помітити, що її особистісний і творчий феномен заснований на компаратистичних принципах, бо складається головним чином із злиття таких формотворчих чинників, як свідома, глибоко закорінена українськість та органічно засвоєна європейськість. Закладені в дитинстві стараннями родини Косачів-Драгоманових, розвинуті у зрілому віці, ці два начала поєдналися у гармонійну цілість, виступаючи і у світоглядних переконаннях поетеси, і в її художній та літературно-критичній діяльності природним полем зустрічей, схрещень і перетинань. Тобто стали вони носіями головних ознак, які формують тенденції порівняльних студій на сучасному етапі, коли дослідницька увага все виразніше концентрується не лише на протиставленнях, а й на взаємопов'язаннях. Широкі духовні горизонти співця «Лісової пісні» витворили масштабний контекст її поезій, драм, літературно-критичних статей, що виростили з духовних устремлень рідного народу та були іманентно споріднені з європейськими історичними і світоглядно-естетичними традиціями.

Зазначимо також, що звернення до літературно-критичної спадщини Лесі Українки крізь призму компаративних досліджень не є випадковим. Інспірують до нього погляди авторитетних авторів. Так, відомий американський вчений Нортроп Фрай ототожнював критицизм із компаратистикою. «Будь-яке питання зі сфери літературної критики, – вважав він, – є водночас питанням із галузі компаратистики»². Схожу думку висловлюють українські науковці. Наприклад, Людмила Грицик, посилаючись на Дмитра Наливайка, констатує: «Як це не парадоксально, але за межі власної літератури охоче і пильно заглядає літературна критика у свої найменш і найбільш зрілі періоди»³. Леся Українка жила і творила на порубіжжі XIX і XX століть, а в цей час досягли свого найбільш плідного розвитку

² N. FRYE, *Anatomia krytyki*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2012, с. 11.

³ Л. Грицик, *Відкриття іншого (на матеріалі українсько-грузинських взаємин)*, «Літературна компаратистика» 2011, вип. IV, ч. II, с. 302.

і загалом українське письменство та його літературно-критична думка, і зосібна порівняльне літературознавство, впроваджене у фазу зрілості працями Михайла Драгоманова, Івана Франка та розвинене їхніми послідовниками, серед яких чільне місце займає і Леся Українка.

Проте, і це слід наголосити, дослідницький інтерес до літературно-критичної спадщини поетеси в українському літературознавстві проявляється досить скромно. Особливо якщо взяти до уваги постійне творче зацікавлення науковців її ліро-епічними і драматичними творами, на основі вивчення яких напрацьовано цілий арсенал нових продуктивних методів і практик. Натомість літературно-критичні статті використовуються принагідно й частково, здебільшого у контексті досліджень з інших тем. Винятком можна вважати передмову Бориса Якубського до книгоспілчанського зібрання творів Лесі Українки. Хоча здійснено це видання іще у 1930 році, ґрунтовна студія Якубського зробила відповідний внесок в осмислення літературно-критичної проблематики поетеси⁴. На сучасному етапі до цієї проблематики виважено і переконливо звернувся Лукаш Скупейко. У своїй книзі «Апологія особистості (статті про Лесю Українку)» літературно-критичним виступам поетеси авторитетний лесезнавець присвятив дві розвідки: «Польська „модерна” в інтерпретації Лесі Українки» та «Леся Українка-критик: концептуалізація неоромантичної особистості»⁵. Вважаємо, що кожна літературознавча праця про літературно-критичний доробок Лесі Українки (без огляду на те, чи охоплює цілість цього доробку, чи висвітлює окремий аспект) зробить свій внесок у вирівнянні дослідницьких пропорцій і тим самим збагатить науку новим прочитанням творчості видатної поетеси.

Як відомо, статті на літературні теми Лесі Українка створювала для російського часопису «Жизнь» у 1900-1901 роках. Приймаючи замовлення редактора Володимира Поссе, керувалася вона почасти бажанням мати власний невеликий заробіток, однак головна причина криється у відсутності в підросійській Україні суспільно-культурної трибуни, з якої можна було обговорювати літературні справи. Попри адресованість російському реципієнтові, літературно-критична спадщина Лесі Українки, безперечно, належить українській літературі й ширше – українській культурі. Ця спадщина, що не втратила своєї актуальності й нині, по-сво-

⁴ Див.: Б. ЯКУБСЬКИЙ, *Леся Українка як літературний критик*, [в:] ЛЕСЯ УКРАЇНКА, *Твори у 12 томах*, Київ: Книгоспілка 1930, т. XII, с. VII-XLI.

⁵ Див.: Л. СКУПЕЙКО, *Апологія особистості (статті про Лесю Українку)*, Київ: Фенікс 2015, с. 85-95, 96-105.

ему теж засвідчує зрілість українського письменства, проявлену зокрема в умінні вести діалог не лише у рамках власної традиції, а й у широкому літературному контексті, що, безумовно, сприяє зближенню культур. Як зазначила Тамара Гундорова в інтерв'ю з нагоди 147 річниці від дня народження поетеси, Леся Українка «живилася культурою», вона була інтелектуально потужним критиком, одним із провідних критиків у Росії, їй замовляли статті про найновіші тексти світової літератури, які щойно друкувалися (Гауптмана, Ібсена, Метерлінка та інші)⁶. І саму Лесю Українку цікавила людина сучасності, у своїх статтях вона піднімала такі ж самі теми, як і в драматичних творах: самотності, трагічності нерозуміння, смерті тощо. Тобто входила в теми світової літератури і була там на рівних з багатьма європейськими авторами.

Увага до західноєвропейських письменств, до їхнього розвитку на тогочасному культурно-історичному етапі втілилася у статті: «Два напрямлення в новейшей итальянской литературе (Ада Негри и д'Аннунцио)», «Новые перспективы и старые тени («Новая женщина» западноевропейской беллетристики)», «Михаэль Крамер». Последняя драма Гергарта Гауптмана». У цьому ряді знаходиться студія про польське письменство «Заметки о новейшей польской литературе», в якому побачено суголосний з провідними європейськими тенденціями шлях розвитку, а також статті з української тематики: «Малорусские писатели на Буковине» та «Винниченко». Отже, в коло зацікавлень критика уведено слов'янські літератури і потрактовано їх на рівні із західними (німецькою, французькою, італійською, англійською), що в той час однозначно утворювали літературний канон. Цей вибір відповідає магістральній направленості сучасної компаратистики, а саме: намаганню відходити від європоцентризму з його зосередженістю на літературах Заходу та впровадженню в поле компаративних студій проблематики «малих народів». Сьогодні ми можемо спостерігати зростання дослідницького і читацького інтересу до літератур, які не належать до всесвітньо відомих, та посилену увагу до їхніх особливостей як помітного культурного явища. Втрачає, таким чином, свою актуальність розподіл на «великі» й «малі» літератури, вирівнюється їхнє значення та доцінюється внесок кожної з них у загальнолюдську скарбницю культури, незалежно від того, відома література у світі чи ні. З подібних позицій виступала Леся Українка-критик, випере-

⁶ Т. ГУНДОРОВА, *Лесю Українку варто розглядати з модерністського погляду*, <https://hromadskeradio.org/programs/hromadska-hvylyu/> [доступ: 26.02.2018].

джаючи свій час. Зокрема, послуговуючись прикладом українських письменників на Буковині, вона висловлювала думку, що справжні літературні таланти можуть забезпечити письменству місце в літературній ієрархії усупереч загальноприйнятій думці про творчу непродуктивність периферійної території, на якій проживають, а також попри приналежність до національної, етнічної чи культурної меншості. Ось як обгрунтувала поетеса свої переконання:

В наше время наряду с колоссальным развитием так называемых «мировых» литератур замечается одно интересное явление: литературы маленьких народов, даже небольших этнографических групп, начинают всё громче и увереннее подымать голос, защищая своё «право меньшинства». С этим голосом уже принуждена считаться, так или иначе, критика мировых литератур. Вопрос о праве на существование той или другой из маленьких литератур решается не столько теорией, сколько практикой, т. е. присутствием в данной литературе сильных и оригинальных талантов⁷.

Леся Українка, можна стверджувати, керувалася принципом інклюзивності, включаючи в дослідницьке поле «іншого» – того, що перебуває у меншості, відсунуте на периферію або ж є маргінальним. Приклад становлять не лише статті з української тематики, але і «Заметки о новейшей польской литературе», присвячені письменству, що теж не належало в той час до західноєвропейського ареалу, а також і чимало менших аспектів, на долю яких випало «перебування» поза літературним каноном.

Виступаючи посередником між європейськими літературами та уявними читачами в Росії, Леся Українка проявляє максимальну відкритість до спілкування. Змістовне наповнення, тон викладу, його логічність, чітка стилістика її текстів свідчать, що між критиком і реципієнтом утворюється сприятливе комунікативне поле, в якому відбувається засвоєння великого, пізнавально значущого матеріалу. Адже чим вищий рівень інтеграції комунікатора і реципієнта, тим повніше здійснюється обмін інформацією, тим глибше засвоюється загальний сенс повідомлення та змістовніше «звучить» діалог між обома сторонами. Тож, через комунікативну направленість проявляється діалогічність Лесиних виступів.

Літературна компаратистика, на слушну думку Едварда Касперського, немислима без діалогу. Діалог, вважає польський дослідник, є компара-

⁷ ЛЕСЯ УКРАЇНКА, *Малорусские писатели на Буковине*, [в:] ТА Ж САМА, *Зібрання творів у дванадцяти томах*, Київ: Наукова думка 1977, т. 8, с. 62.

тивною формою спілкування в літературі, а також методом її пізнання. Порівняння набирають сили власне в діалозі, вони формують його драматургію, свідомо чи ні стають його зачином⁸. Діалогічність як засаднича категорія порівняльних студій виразно проявляється в літературно-критичній практиці Лесі Українки, стає не тільки творчим методом в його інтертекстуальному вимірі, а й формою свідомості, способом мислення, впливає й на відчуття власної ідентичності. Прикметно, що стремління поетеси розпізнавати відмінності й інакшості співіснує з готовністю заакцептовувати їх. Виявлення інакшості означає вихід за межі однорідних контекстів, демонструє вміння рухатися у світі різниць, що досконало робить український критик. Окрім того, це свідчить про толерантність, з якою Леся Українка сприймає усі відмінності й інакшості, усвідомлюючи їхнє зовсім не другорядне значення для міжлюдського спілкування.

Поряд із толерантністю характерною рисою Лесі Українки-критика є об'єктивність оцінок і підходів. Спільнота літератур, що «виступає» в її статтях, утворює певний простір, в якому зосереджено як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники, що з них складається літературний текст. Причому суб'єктивні враження поетеси здебільшого набирають значень об'єктивних. Усі виступи в «Жизни» пронизує демократичність поглядів, скерованих на те чи те суспільне або літературне явище, подію або постать. Леся Українка не сприймає диктату більшості, його авторитетних впливів, натомість, трактує кожне явище як унікальне і неповторне. У центрі її творчої уваги завжди знаходиться людина. Так, на рівні з визнаними європейськими митцями, як-то Гергарт Гауптман, Ада Негрі, Габріеле д'Аннунціо, Станіслав Пшибишевський та іншими однаково значущими постають українські автори Ольга Кобилянська, Юрій Федькович, Василь Стефаник, Володимир Винниченко. З приводи антропологічних засад Лесиної творчості важливу думку висловлює Лукаш Скупейко:

Основне, що здатне об'єднати її творчість, таку різноманітну за проблемно-тематичними вимірами, жанрами й формами, в одну органічну цілість [...] – це проблема людини, концепція особистості [...]. Саме людина в її ставленні до історії, до суспільства, до божества, до нації, до культури, до природи, до традиції, зрештою, одна до одної виступає тим сегментом, який об'єднує всі елементи, теми, образи, аспекти, поняття в єдину художню систему⁹.

⁸ E. KASPERSKI, *Kategorie komparatystyki*, Warszawa 2010, с. 91-92.

⁹ Л. СКУПЕЙКО, *Апология особистості (статті про Лесю Українку)*, Київ: Фенікс 2015, с. 20-21.

Таким чином, риси особистої вдачі Лесі Українки, як-от комунікативність, діалогічність, об'єктивність й демократичність, сублімуються у творчість, набирають вони, зокрема, значень компаративних чинників у працях на літературні теми.

Літературно-критичний доробок поетеси можна умовно розподілити на три основні види, згідно з якими сьогодні кваліфікують компаратистику як інтердисциплінарну, культурологічну і традиційну¹⁰. Про інтердисциплінарність Лесиних виступів слід говорити, звичайно, у плані словесних дискурсів – історії, соціології, філософії, оскільки в її критиці вони співіснують із художньою літературою, утворюючи спільний простір сприйняття та збагачуючи його новими ракурсами. Відносно другого виду компаратистики варто зазначити, що виникло це окреслення з переконання науковців про наявність культурологічного повороту в сучасному літературознавстві, яке трактується як частина широких культурологічних досліджень, втім літературна критика перетворюється на культурологічну¹¹. У світлі цієї концепції увиразнюється факт, що у статтях Лесі Українки конкретні літературні явища і ситуації, напрямки літературного розвою, а навіть біографічні дані письменників осмислюються на тлі тієї чи тієї національної культури. Вони зумовлені культурою і становлять собою її проявлення в літературі. Навіть естетичні течії кінця ХІХ-поч. ХХ ст., герметичні за своєю сутністю, включає поетеса у ширше поле цінностей, у загальний контекст культури. Водночас широке поле цінностей не є чимось константним і незмінним. За всієї логіки побудови літературно-критичні публікації Лесі Українки нагадують рухливу картину, в якій роль визначальних векторів відіграє компаративний контекст: через зв'язки і протиставлення створюється уявлення про різноманітне і складне, а водночас спільне річище розвитку кожного національного письменства. І це на свій спосіб підтверджує важливу роль контексту у порівняльних студіях, тим більше, що підходи Лесі Українки відповідають сучасним літературознавчим поглядам, згідно з якими:

Історичний контекст – як історичне культурне докілья, в якому зародилося й функціонує літературне явище, зіставний – як асоціативне поле збігів і розбіжностей,

¹⁰ А. НЕЙМЕЛ, *Komparatystyka. Studia literackie...*, с. 10.

¹¹ Див.: А. BURZYŃSKA, *Wprowadzenie. Teorie literatury dawniej, dziś, jutro*, [в:] А. BURZYŃSKA, М.Р. MARKOWSKI, *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*, Kraków: Znak 2009, с. 31-32.

паралелей і контрастів, які виявляються під час його зіставлення з іншими літературними явищами¹².

Яскраво ілюструє структуротворчу роль контексту стаття «Заметки о новейшей польской литературе». Головні літературні епохи – романтизм, позитивізм, модернізм – існують у Лесиних обсерваціях і у взаємозв'язках, і у протиставленнях. Позитивізм виникає як реакція на розчарування поляків у романтичних ідеалах, потім антипозитивістський перелом в Європі і в Польщі зумовлює вихід на літературну авансцену покоління польської модерни. Проте Леся Українка слушно помічає не лише взаємозаперечення як своєрідного рушія розвитку польського письменства, і не лише дію впливу загальноєвропейської культурної ситуації як об'єктивну причину змін і трансформацій, але й національну специфіку літератури сусідів. А вона якраз проявляється у внутрішній єдності історико-літературних періодів, у їхній, так би мовити, зазубленості. У контексті цієї єдності окреслює поетеса наскрізний характер польського романтизму в його значенні для всієї польської літератури, що й забезпечує їй цілісність і своєрідність. Так, на представників реалістичного напрямку мали вплив, за Лесею Українкою, не тільки російський реалізм і французький натуралізм як панівні напрямки, а насамперед власний «великий взірець» – поема «Пан Тадеуш» Адама Міцкевича:

Оставалось только реалистический способ описания, применённый гениальным поэтом к мелкодворянской среде, употребить при изображении крестьянской среды¹³.

У творчості Міцкевича письменниця побачила осердя романтичної традиції, а в його поезії – понадчасову силу. І не лише на хронологічно найближчій літературній добі позитивізму позначається вплив цієї поезії, а й на більш віддаленій – на початковій стадії модернізму, коли перший польський романтик, заново відкритий адептами новочасності, заволодівав їхніми настроями і смаками. «Поки патроном стане Словацький-містик, молоді покликаються на Міцкевича»¹⁴, – пише Марія Подраза-Квятковська про представників ранньої модерни. Отже, для Лесі Українки

¹² Див.: В. Будний, М. Ільницький, *Порівняльне літературознавство*, Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія» 2008, с. 399.

¹³ ЛЕСЯ УКРАЇНКА, *Заметки о новейшей польской литературе*, [в:] ТА Ж САМА, *Зібрання творів у дванадцяти томах*, Київ: Наукова думка 1977, том 8, с. 105.

¹⁴ М. PODRAZA-KWIATKOWSKA, *Symbolizm i symbolika w poezji Młodej Polski*, Kraków: Universitas 2001, с. 96.

була очевидною генетична залежність як реалістичних напрямків XIX віку, так і естетичних шукань кінця століття безпосередньо від творчості Міцкевича, а згодом і загалом від романтичних традицій. В історичному та зіставному контекстах розгортається у «Заметках ...» діалектика «старого» і «нового» в польському письменстві, у поверненні традицій минулого у нових іпостасях бачить Леся Українка його циклічний рух як заporуку національної єдності, а у світоглядному сенсі навіть як основу світобудови.

В історичному і зіставному контекстах – чи не найбільш характерних чинниках літературної критики Лесі Українки – утворюються паралелі й асоціативні порівняння, хоча прямі віднесення можуть бути відсутніми або ж проявляються частково. Наприклад, у статтях «Малорусские писатели на Буковине» та «Новые перспективы и старые тени». У хронологічній та тематичній послідовності викладається в них великий пізнавальний матеріал, і власне контекст скріплює його у цілість та відкриває «простір порівнянь» (Едвард Касперський). У статті про українських письменників таким контекстом виступає приналежність до географічної території, що становить водночас важливу складову національної культури. «Новые перспективы и старые тени» ґрунтуються на феміністичній проблематиці, яка є ядром досліджень про «нову жінку» в провідних європейських письменствах, утворюючи при цьому широкий тематичний контекст.

Порівняльно-типологічні дослідження, які відносяться до традиційної компаратистики, не втратили, однак, на сьогоднішній день своєї привабливості. Адже вони, на слушну думку українського вченого, зазвичай дають можливість побачити об'єктивну цінність національних літератур та вагомість їхніх здобутків¹⁵. Леся Українка найбільш повно слідує принципам зіставного методу у статтях «Два направления в итальянской литературе. Ада Негри и Габриэле д'Аннунцио» та «Винниченко». Письменниця співвідносить літературні явища у синхронній площині, виявляючи їхні тематичні, образні, жанрові, стильові особливості, що в її критиці існують і самі по собі, і відносно інших явищ. Сучасні українські дослідники так характеризують сутність порівнянь такого типу:

В основі зіставних методик лежить зацікавлення літературними *збігами* (аналогіями) і *розбіжностями* (контрастами) – подібностями й відмінностями, які можна

¹⁵ Д. НАЛИВАЙКО, *Стан і завдання українського порівняльного українознавства*, [в:] *IV Міжнародний конгрес україністів (Одеса, 26-29 серпня 1999)*. Літературознавство. Доповіді та повідомлення, Київ: Обереги 2000, кн. II, с. 45.

сприймати як закономірні чи випадкові й пояснювати їх появу об'єктивними та суб'єктивними причинами¹⁶.

Прикметно, що Леся Українка вбачає відмінності в літературних явищах, створених у спільній площині, й навпаки – встановлює подібності між неоднорідними явищами: віддаленими географічно, різними за жанрами тощо. Таким чином досліджуваний матеріал піддано експерименту: він уводиться в «експериментальне поле відношень», від чого утворюється «сфера пізнавальних випробувань предмета»¹⁷. За принципом збігів і контрастів створено статтю «Два напрямлення в італійській літературі». Італійські поети Ада Негрі та Габріеле д'Аннунціо мають спільну батьківщину, послуговуються тією ж самою мовою, належать до однієї генерації. Ці спільні ознаки існують лише в контексті (або й підтексті) статті та, по суті, утворюють тло для контрастів. А контраст уособлюють самі поети, вони – згідно зі спостереженнями Лесі Українки – абсолютно різні: за місцем народження, тобто мають свої локальні батьківщини, за класовою приналежністю (д'Аннунціо – аристократ зі старовинного роду, «плебейка» і «демократка» Ада Негрі походить із робітничого середовища), за своїм вихованням і життєвим досвідом та врешті – за своєю вдачею і рисами характеру. Аду Негрі характеризує вразливість на людські долі та оптимістичний погляд у майбутнє. Вона «провозглашає весть нової любови, нової боротьби, нового возродження»¹⁸. Для д'Аннунціо ж властиві самозаглиблення та песимістичні настрої, що мають тенденцію змінюватися, немов барви його рідного Адріатичного моря¹⁹. Ці об'єктивні й суб'єктивні чинники сублімуються у творчість митців, проявляються у їхньому темпераменті й таланті, у світовідчужанні й світобаченні. Попри різниці (а, не виключено, завдяки ним), поети є найяскравішими представниками новочасної італійської поезії, з іменами яких пов'язує український критик два відмінні напрямки, що в однаковій мірі є значущими й популярними на батьківщині поетів, – модерністський в його декадентському проявленні та неореалістичний. Об'єднує митців висока позиція в італійській поезії: Леся Українка визнає їх «продовжувачами вікової традиції», започаткованої засновником італійської літератури Да-

¹⁶ В. Будний, М. Ільницький, *Порівняльне літературознавство...*, с. 114.

¹⁷ Там само, с. 116.

¹⁸ ЛЕСЯ УКРАЇНКА, *Два напрямлення в новейшій італійській літературі (Ада Негри и д'Аннунціо)*, [В:] ТА Ж САМА, *Зібрання творів у дванадцяти томах*, Київ: Наукова думка 1977, т. 8, с. 57.

¹⁹ ЛЕСЯ УКРАЇНКА, *Два напрямлення...*, с. 37.

нте²⁰. Таким чином, протиставлення урівноважуються спільним знаменником – вищою гуманною ідеєю, яка свідчить водночас і про об'єктивну позицію українського критика.

Типологічне порівняння Винниченкової «Голоти» та «Ткачей» Гауптмана в незакінченій статті «Винниченко», на перший погляд, може здаватися занадто сміливим. Початкуючий український автор і всесвітньо відомий німецький драматург, різні за жанром твори – оповідання і драма, приналежність до різних літератур – провідної, німецької та мало відомої української. Але Леся Українка наважується здійснити порівняння і через показ типологічних аспектів переконує в доцільності зіставлень і, як наслідок, – в однаковій художній вартості обох творів. Спільне поле віднесення – це новоромантичний напрям, у річищі якого повстали обидва твори. Сутність новоромантичної концепції, на думку Лукаша Скупейка, полягає в новому розумінні людини в системі суспільних і міжособистісних взаємин та стосунків з навколишнім світом²¹. Для Лесі Українки, подібно як для інших письменників-новоромантиків (Ібсена, Гауптмана, Метерлінка, Малларме), засадниче значення мало переконання, що кожна людина суверенна і самоцінна само по собі. Неоромантизм виробляв нові критерії для розуміння й оцінки індивідуума. Змінювалися й коригувалися романтичні уявлення про контрасти й центр. Винятковість і, як її протилежність, – приземність, другорядність людських особистостей урівноважуються демократичною настановою в літературі, коли кожен індивід, залежно від обставин, може зайняти центральне місце в художньому творі; зникає поняття другорядності, контрасти ж вимальовуються між індивідуальними своєрідностями (найчастіше психологічного плану) представників однієї групи людей, а фактично – усередині неї. У такий спосіб Лесине осмислення неоромантизму структурно конституювалося й розгорталось як критичний текст. Леся Українка помітила характерну для обох письменників – Гауптмана і Винниченка – стверджувальну настанову щодо людини. У їхніх творах відсутні другорядні персонажі: кожен герой важливий своєю індивідуальністю. Збігаються прагнення письменників, направлені на визволення людини в самому натовпі, на розширення її прав, на те, щоб дати їй можливість знаходити собі подібних. Леся Українка показує, як виведені Гауптманом і Винниченком образи, на відміну від романтичних героїв та позитивістських «людей среды», не про-

²⁰ Там само, с. 29.

²¹ Л. СКУПЕЙКО, *Апология личности...*, с. 137-138.

тиставляються натовпу і не виступають утіленням типових рис суспільної верстви чи середовища, з якого походять. Усі персонажі неоромантиків рівновеликі й автономні у своїй значущості: кожна людина, хоч би якою вона була, герой для себе самої і частина середовища стосовно інших людей. Це змінює розуміння натовпу, на місці юрби виникає суспільство:

собрание определённых личностей, объединённых общими условиями жизни, но имеющих каждая свою физиономию, резко отличную от других. У каждой личности своя драма, не подчинённая другим, а только связанная с другими, опять таки в силу общих условий²².

Такі висновки Лесі Українки доповнює літературознавчою обсервацією сучасний дослідник:

...у «Ткачах» Г.Гауптмана, – вважає Лукаш Скупейко, – всі персонажі пов'язані не лише спільними умовами життя, а й загальним настроєм, у В.Винниченка («Голота») – ще й спільною фабулою. Та водночас кожен із них наділений самодостатністю, має виразну індивідуальну «фізіономію» і, як це буває насправді в житті, «служує ще й сам собі метою»²³.

Зіставний підхід успішно використано Лесею Українкою для співвідношення явищ, що належать до літератур, різних за мовою, національною специфікою, врешті й за місцем у світовій літературній ієрархії. Однак вивідені критиком паралелі головних збігів і відповідностей засвідчили про наявність ідейно-тематичних і художніх аналогій у досліджуваних творах та показали обидва твори у новому світлі, стверджуючи їх як автономні величини. Для оповідання ж українського автора таке порівняння означає включення в загальноєвропейські літературні координати. Адже Винниченкова «Голота», завдяки перу Лесі Українки, цілком органічно вписалася в неоромантичну парадигму, виявилася не тільки типологічно-подібною до авторитетної західної моделі, але й уповні самобутнім літературним явищем.

Збагачена компаративними аспектами літературно-критична діяльність Лесі Українки становить собою не лише великий, відкритий до нових прочитань історико-літературний масив, а й справжній резервуар завжди актуальних гуманних ідей, направлених на утвердження сутності міжлюдського спілкування.

²² ЛЕСЯ УКРАЇНКА, *Винниченко*, [в:] ТА Ж САМА, *Твори у 12 томах*, ред. Б. Якубський, Київ: Книгоспілка 1930, т. 12, с. 251-252.

²³ Л. СКУПЕЙКО, *Апология личности...*, с. 138.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Будний В., Ільницький М., *Порівняльне літературознавство*, Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія» 2008 [BUDNYI V., IL'NYTS'KYI M., *Porivnyal'ne literaturoznavstvo*, Kyiv: Vydavnychu dim «Kyuevo- Mohylyans'ka akademiya» 2008].
- Грицик Л., *Відкриття іншого (на матеріалі українсько-грузинських взаємин)*, «Літературна компаративістика» 2011, вип. IV, ч. II, с. 201-213 [HRYTSYK L., *Vidkryvannya inshoho (namateriali ukrayins'ko-hruzyns'kykh vzayemyn)*, «Literaturna komparatyvistyka» 2011, vyp. IV, ch. II, s. 201-213].
- Гундорова Т., *Лесю Українку варто розглядати з модерністського погляду*, <https://hromadskeradio.org/programs/hromadska-hvylya/> [доступ: 26.02.2018] [HUNDOROVA T., *Lesyu Ukrayinku varto rozhlyadaty z modernists'koho pohlyadu*, <https://hromadskeradio.org/programs/hromadska-hvylya/> [dostup: 26.02.2018]].
- ЛЕСЯ УКРАЇНКА, *Винниченко*, [у:] ТА Ж САМА, *Твори у 12 томах*, ред. Б. Якубський, Київ: Книгоспілка 1930, т. 12, с. 233-263 [LESYA UKRAYINKA, *Vynnychenko*, [v:] TA ZH САМА, *Tvory u 12 tomakh*, red. B. Yakubs'kyu, Kyiv: Knyhospilka 1930, t. XII, s. 233-263].
- ЛЕСЯ УКРАЇНКА, *Два напрямлення в новітній італійській літературі (Ада Негри і д'Аннунціо)*, [у:] ТА Ж САМА, *Зібрання творів у дванадцяти томах*, Київ: Наукова думка 1977, т. 8, с. 26-61 [LESYA UKRAYINKA, *Dva napryamky v novitniy italiys'kiy literaturi (Ada Nehry i d'Annuntsio)*, [v:] TA ZH САМА, *Zibrannya tvoriv u dvanadtsyaty tomakh*, Kyiv: Naukova dumka 1977, t. VIII, s. 26-61].
- ЛЕСЯ УКРАЇНКА, *Заметки о новейшей польской литературе*, [у:] ТА Ж САМА, *Зібрання творів у дванадцяти томах*, Київ: Наукова думка 1977, т. 8, с. 100-127 [LESYA UKRAYINKA, *Zametky o noveyshey pol'skoy lyterature*, [v:] TA ZH САМА, *Zibrannya tvoriv u dvanadtsyaty tomakh*, Kyiv: Naukova dumka 1977, t. VIII, s. 100-127].
- ЛЕСЯ УКРАЇНКА, *Малорусские писатели на Буковине*, [у:] ТА Ж САМА, *Зібрання творів у дванадцяти томах*, Київ: Наукова думка 1977, т. 8, с. 62-75 [LESYA UKRAYINKA, *Malorusskiye pysately na Bukovyne*, [v:] TA ZH САМА, *Zibrannya tvoriv u dvanadtsyaty tomakh*, Kyiv: Naukova dumka 1977, t. VIII, s. 62-75].
- НАЛИВАЙКО Д., *Стан і завдання українського порівняльного українознавства*, [у:] IV Міжнародний конгрес україністів (Одеса, 26-29 серпня 1999), *Літературознавство. Доповіді та повідомлення*, Київ: Обереги 2000, кн. II, с. 42-50 [NALYVAYKO D., *Stan i zavdannya ukrayins'koho porivnyal'noho ukrayinoznavstva*, [v:] IV Mizhnarodnyy konhres Odesa, 26-29 serpnya 1999), *Literaturoznavstvo. Dopovidi ta povidomlennya*, Kyiv: Oberehy 2000, kn. II, s. 42-50].
- СКУПЕЙКО Л., *Апология личности (статті про Лесю Українку)*, Київ: Фенікс 2015 [SKUPEYKO L., *Apolohiya osobystosti (statti pro Lesyu Ukrayinku)*, Kyiv: Feniks 2015].
- BURZYŃSKA A., *Wprowadzenie. Teorie literatury dawniej, dziś, jutro*, [w:] A. BURZYŃSKA, M.P. MARKOWSKI, *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*, Kraków: Znak 2009, s. 14-44.
- FRYE N., *Anatomia krytyki*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2012.
- НЕЙМЕЙ А., *Komparatystyka. Studia literackie – studia kulturowe*, Kraków: Universitas 2013.
- KASPERSKI E., *Kategorie komparatystyki*, Warszawa 2010.

PODRAZA-KWIATKOWSKA M., *Symbolizm i symbolika w poezji Młodej Polski*, Kraków: Universitas 2001.

KOMPARATYWIZM JAKO CZYNNIK STRUKTUROTWÓRCZY W KRYTYCE LITERACKIEJ ŁESI UKRAINKI

Streszczenie

Niniejszy artykuł jest poświęcony znaczeniu komparatywnych aspektów w krytyczno-literackiej twórczości ukraińskiej poetki Łesi Ukrainki (1871-1913). Zaznaczono przy tym istotną rolę, którą w dociekaniach komparatywnych odgrywa sama autorka, jej erudycja oraz cechy charakteru. W przeprowadzonych badaniach zauważono, że wykorzystane przez Łesię Ukrainkę metody badawcze są zbliżone do współczesnych studiów porównawczych, pokazano także, w jaki sposób autorka tworzy analogie i wywodzi kontrasty. Artykuł zawiera analizę optyki komparatywnej, co pozwala odsłonić charakterystyczne dla krytyki literackiej Łesi Ukrainki głębokie konteksty kultur i literatur zarówno zachodnioeuropejskich, jak i należących do regionu Środkowej i Wschodniej Europy.

Słowa kluczowe: krytyka literacka; komparatystyka; recepcja; metoda badawcza; analogia; kontrast; kontekst.

COMPARATIVISM AS A STRUCTURE-MAKING FACTOR IN LESYA UKRAINKA'S LITERARY CRITICISM

Summary

The present paper is devoted to the meaning of comparative aspects in literary criticism works by the Ukrainian poet Lesya Ukrainka (1871-1913). It stresses the significant role that the author herself, along with her erudition and character traits, plays in her comparative studies. In the discussion, it is observed that the research methods used by Lesya Ukrainka resemble contemporary comparative studies. It is also shown how the author draws analogies and brings out contrasts. The paper contains an analysis of comparative optics, which allows presenting the profound contexts of the cultures and literatures of both Western Europe, as well as those typical of the Central and Eastern parts of the continent, which are characteristics for Lesya Ukrainka's literary criticism.

Key words: literary criticism; comparative studies; reception; research method; analogy; contrast; context.